

TALABALARNING KASBIY MOBILIGINI SHAKLLANTIRISHGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

Janbayeva M.S.

*Chirchiq davlar pedagogika universiteti « Umumiy pedagogika »
kafedrasi o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: mobillik, kasbiy faoliyat, kompetensiya, malaka, qobiliyat, shaxsiy fazilat, konativ, tajriba, adaptatsiya, ehtiyoj, motivlar.

Ключевые слова: мобильность, профессиональная деятельность, компетентность, умение, способности, личностные качества, воля, опыт, адаптация, потребность, мотивы.

Key words: mobility, professional activity, competence, skill, ability, personal quality, conative, experience, adaptation, necessity, motives.

Резюме:

Ushbu maqolada talabalarning kasbiy mobilligiga ta'sir etuvchi omillar haqida fikr yuritilgan.

Резюме:

V данной статье рассматриваются факторы, влияющие на профессиональную мобильность студентов.

Summary:

This article discusses the factors affecting the professional mobility of students.

1930-yillardan boshlab kasbiy mobillik ijtimoiy harakatchanlik kontekstida o'rganila boshlandi. Ilmiy adabiyotlarda «mobillik » atamasining mustaqil qo'llanilishi o'tgan asrning o'rtalaridan boshlab "turli kasblar yoki kasblarni o'zgartirish" ma'nosida qayd etilgan. O'tgan asrning 80-yillaridan boshlab bu hodisaga doir tadqiqotlar xorijda muntazam ravishda olib borilmoqda. Mustaqil davlatlari hamdo'stligi davlatlarida kasbiy mobillikni o'rganish muammosi o'tgan asrning 60-yillaridan boshlandi. Tadqiqotchilarning qayd etishicha, kompetensiyalar shaxsning kasbiy mobilligini rivojlantirish omili hisoblanadi. Ushbu g'oyani amalga oshirish kompetensiyaga asoslangan yondashuv nuqtai nazaridan qurilgan kasbiy ta'lim jarayonida mumkin bo'ladi. Kasbiy ta'lim sifati va natijasi sifatida malakalar o'zgaruvchan kasbiy sharoitlarga tez yo'naltirishga tayyor va qodir bo'lgan mutaxassisni shakllantirishga yordam

beradi va kasbiy kasbiy mobillikni rivojlantirish uchun asos va shart bo'lib xizmat qiladi.

Ijtimoiy va shaxsiy kompetensiyalar talaba va mutaxassisning kasbiy mobilligini shakllantirish va rivojlantirishda muhim o'rin egallaydi, chunki ular kasbiy faoliyat sohasiga nisbatan o'zgarmasdir, ular tufayli ta'limning shaxsiy yo'nalishi (shaxsiy fazilatlar) xususiyatlari, qadriyatlari, jamiyat bilan o'zaro munosabatlarning individual xususiyatlari, jamoada ishlash qobiliyati va boshqalar, bilimlardan foydalanish xususiyatini va shuning uchun ijtimoiy rivojlanish vektorini belgilaydi), ta'limning ijtimoiy yo'nalishi (jamiyatdagi o'zaro munosabatlar, axloqiy va huquqiy me'yorlarga sodiqlik, jamiyat va davlatga xizmat qilish istagi, burch hissi) amalga oshiriladi. Ushbu turdagi kompetensiyalarda kasbiy ta'limning shaxsiy va ijtimoiy yo'nalishlarini integratsiyalashuvi shaxsni rivojlanayotgan, harakatchan, erkin, mas'uliyatli, ijodiy shaxs sifatida ijtimoiy jarayonlarga qo'shilishini ta'minlaydi. Xorijiy tadqiqotlarda ijtimoiy va shaxsiy kompetensiyalar kategoriya sifatida belgilanmagan. Ular shaxsiy (shaxsiy) kompetensiyalar, ijtimoiy kompetensiyalar, asosiy (qo'shimcha funktsional) malakalar, shaxslararo, umumiy kompetensiyalar doirasida ifodalanadi.

Kasbiy mobillik dinamik mehnat bozorida muvaffaqiyatga erishish uchun muhim bo'lgan turli xil ish faoliyati, muhit va qiyinchiliklarga moslashish qobiliyatini anglatadi. Talabalar, xususan, kasbiy mavqesini oshirish uchun harakat qilayotganlar uchun kasbiy mobillikni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Ushbu bobda talabalar o'rtasida kasbiy mobillikni shakllantirishga ta'sir qiluvchi turli omillarni o'rganiladi, so'nggi tadqiqotlar va nazariy istiqbollarga asoslanadi. Kasbiy mobillikka ta'sir qiluvchi omillar quyidagilardan iborat :

1. Ta'lim dasturi va pedagogik yondashuvlar : Ta'lim dasturining tuzilishi va mazmuni kasbiy mobillikni shakllantirishda muhim o'rin egallaydi. Tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish va fanlararo o'rganishga urg'u beradigan o'quv dasturlari moslashuvchanlikni rivojlantiradi. Lehtinen va boshqalarga ko'ra, real qiyiy dunyo talablari va amaliy tajribalarni birlashtirgan ta'lim dasturlari talabalarni turli xil professional muhitlarga yaxshiroq tayyorlaydi. Bundan tashqari, faol o'rganish va hamkorlikni rag'batlantiradigan pedagogik yondashuvlar talabalarning turli kasbiy sharoitlarga moslashish qobiliyatini oshiradi.

2. Tajribali o'rganish imkoniyatlari : Tajribali o'rganish, jumladan, amaliyot, hamkorlik dasturlari va loyihaga asoslangan ta'lim kasbiy mobillikka sezilarli hissa qo'shadi. Ushbu tajribalar talabalarga amaliy ko'nikmalar va real kontekstda muammolarga duch kelish, ularning turli xil kasbiy faoliyatni

boshqarish qobiliyatini oshiradi. Eyler ta'kidlaganidek, tajribaviy o'rganish imkoniyatlarida ishtirok etgan talabalar kasbiy moslashish va muammolarni hal qilish uchun ko'proq qobiliyatlarni rivojlantiradilar.

3. « Soft skills » ni rivojlantirish : Muloqot, jamoada ishlash va hissiy intellekt kabi soft skills kasbiy mobillik uchun juda muhimdir. Ish beruvchilar ushbu ko'nikmalarni tobora ko'proq qadrlashadi, chunki ular odamlarga turli jamoalarda samarali ishlash va ish joyining o'zgaruvchan dinamikasiga moslashish imkonini beradi. Robles tomonidan o'tkazilgan tadqiqot ish qobiliyatini va kasbiy moslashuvni oshirishda soft (yumshoq) ko'nikmalarning muhimligini ta'kidlab, ushbu ko'nikmalarni faol rivojlantiradigan talabalar kasbiy mobillikni oshiradi.

4. Texnologik kompetensiya : Raqamli asrda texnologik kompetensiya kasbiy mobillik uchun zarurdir. Hozirgi texnologiyalarni yaxshi biladigan va texnologik taraqqiyotga moslasha oladigan talabalar turli kasbiy rollar o'rtasida osonroq o'tishlari mumkin. Kim va Maloni ta'kidlaganidek, texnologiyani ta'lim tajribasiga integratsiya qilish talabalarni zamonaviy ish joylarining texnologik talablariga tayyorlaydi va shu bilan ularning kasbiy mobilligini oshiradi.

5. Kasbga yo'naltirish va qo'llab-quvvatlash tizimlari : Samarali kasbga yo'naltirish va qo'llab-quvvatlash tizimlari, jumladan mentorlik xizmatlari kasbiy mobillikni rivojlantirishda hal qiluvchi o'rin egallaydi. Ushbu manbalar talabalarga mehnat bozorini tushunishga, yuqori mavqega erishish yo'llarini aniqlashga va professional o'sish strategiyalarini ishlab chiqishga yordam beradi. Hughes va boshqalarga ko'ra, har tomonlama kasbiy yo'l-yo'riq olgan talabalar ko'proq ishonchli va turli xil kasbiy imkoniyatlardan foydalanishga tayyor bo'lib, shu bilan ularning kasbiy mobilligini oshiradilar.

6. Madaniy va ijtimoiy omillar : Madaniy va ijtimoiy omillar, jumladan, oilaning kelib chiqishi, ijtimoiy-iqtisodiy holati va madaniy kutishlar kasbiy kasbiy mobillikning rivojlanishiga ta'sir qilishi mumkin. Qo'llab-quvvatlovchi va resurslarga boy muhitdagi talabalar ko'pincha turli professional rivojlantirish yo'llarini davom ettirish uchun ko'proq imkoniyatlarga ega bo'lishadi. Biroq, Jekson ta'kidlaganidek, ijtimoiy va madaniy to'siqlarni inklyuziv siyosat va amaliyotlar orqali hal qilish barcha talabalarining kasbiy mobillini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'lishini ta'minlash uchun muhim ahamiyatga ega.

Talabalar o'rtasida kasbiy mobillikni shakllantirishga ta'lim, tajriba, texnologik va ijtimoiy-madaniy omillarning kombinatsiyasi ta'sir ko'rsatadi. Barkamol ta'lim dasturi, tajriba asosida o'rganish imkoniyatlari, soft ya'ni yumshoq ko'nikmalarni rivojlantirish, texnologik kompetensiya, samarali

kasbiy yoʻnalish va qoʻllab-quvvatlovchi ijtimoiy-madaniy muhit talabalarning kasbiy mobilligini oshirishga yordam beradi. Ushbu omillarni tushunish va hal qilish orqali taʼlim muassasalari talabalarni zamonaviy mehnat bozorining dinamik talablariga yaxshiroq tayyorlashi mumkin.

Jamiyatning jadal rivojlanishi va yangi avlod standartlariga oʻtish sharoitida, shujumlardan maktab taʼlimi darajasida pedagogik kadrlarning kasbiy mobilligini shakllantirish zarurati ortib bormoqda. Jamiyatning rivojlanishi bevosita har bir shaxsning madaniy va intellektual kapitaliga bogʻliq boʻlib, bu yerda muhim vazifani odamlarning maxsus kasbiy kompetentligi amalga oshiradi, har bir shaxsning taʼlim yoʻnalishi boshlangʻich qobiliyatlarning takomillashtirilishini taʼminlaydi. Kasbiy mobillik oʻrganishga nazariy yondashuvlarni koʻrib chiqish ushbu hodisaning tuzilishini ajratib koʻrsatishga imkon beradi.

Shaxsning kasbiy mobilligi strukturasi mohiyati		
Kasbiy mobillik komponenti	Komponentning psixologik mazmuni	Tadqiqotda foydalanilgan empirik koʻrsatkichlar
Asosiy	Individual tipologik, psixofiziologik xususiyatlar, shaxsiy fazilatlar va xususiyatlar, intellektual xususiyatlar	reflekslilik, nazorat qilish joyi moslashish qobiliyati
Subyektiv	Kasbni, mutaxassislikni va hokazolarni oʻzgartirish zarurligini anglash, ushbu qarorni amalga oshirish usullarini tanlash. Ushbu element kasbiy mobillikka tayyorlikni belgilaydi	Bardosh berish strategiyalari hayotiy qadriyatlar
Konativ	Xulq-atvor reaksiyalari, oʻziga xos tashqi harakatlar (ishlab chiqarish vazifalari, ish joyi, mutaxassislik, kasb, sanoatning tez oʻzgarishi)	Kasbning oʻzgarishi

Determinizm tamoyiliga koʻra, tashqi sabablarning ichki sharoitlar orqali taʼsiri va ichkining tashqi orqali taʼsiri sifatida talqin etiladi, kasbiy mobillikning tarkibiy qismlari ularning oʻzaro munosabatida koʻrib chiqiladi [1]. Bundan kelib chiqadiki, kasbiy mobillikning "ichki" komponentlari (asosiy, subyektiv) "tashqi" (xulq-atvor) va aksincha. Kasbiy mobillikning boshlanishi tashqi (obyektiv) hodisalar va sharoitlar (masalan, ijtimoiy-iqtisodiy oʻzgarishlar, ilmiy-texnika taraqqiyoti, tasodifiy hayot hodisalari va boshqalar), ichki (subyektiv) determinantlar (masalan, kasbiy faoliyat motivlarining oʻzgarishi,

shaxs ichidagi ziddiyat, o‘z-o‘zini takomillashtirish istagi va boshqalar) ta’siri yoki natijasi bo‘lishi mumkin.

Olimlardan E.F.Zeer, E.E.Symanyuk ta’kidlaganidek, mutaxassisning kasbiy tayyorgarlik jarayonida kompetensiya va malakalar majmuasini egallashi mehnat bozorida raqobatbardoshlikka erishish, o‘z kasbini ravon bilishi va faoliyatning turdosh sohalariga yo‘naltirilganligi, sohada samarali ishlashga yordam beradi. Jahon standartlari darajasidagi mutaxassislik, uzluksiz kasbiy o‘shishga tayyorlikni shakllantirish, ijtimoiy va kasbiy mobillik shaxsiy va ijtimoiy kompetensiyalarni o‘z ichiga olgan umumiy kompetensiyalar zamonaviy axborot texnologiyalarini egallash, o‘z-o‘zini rivojlantirish qobiliyati, mobillik, mehnat bozorida raqobatbardoshlik bo‘lajak mutaxassisning qo‘shimcha fazilatlarini shakllantirish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. N.Matushkin, T.Ulrichning ta’kidlashicha, bitiruvchi ega bo‘lishi kerak bo‘lgan kompetensiyalar to‘plami dinamik o‘zgaruvchan mehnat bozorida yuqori mobillik uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi. D.Puzankov, V.Fedorov, V.D.Shadrikovlar tomonidan ishlab chiqilgan texnika va texnologiya sohasi mutaxassisi modeliga ko‘ra, kompetensiyalarning ijtimoiy-shaxsiy, iqtisodiy va tashkiliy-boshqaruv, umumiy ilmiy, umumiy kasbiy, bitiruvchining kasbiy mobilligi uchun asos sifatida xizmat qilishi mumkin. Ushbu kompetensiya guruhlarini shakllantirish bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisiga mehnat bozorida moslashuvchan harakat qilish va uzluksiz ta’lim va o‘z-o‘zini tarbiyalashga tayyor bo‘lish imkonini beradi. Shunday qilib, ijtimoiy va shaxsiy kompetensiyalar shaxsning kasbiy mobilligini rivojlantirishga ta’sir qiluvchi omil sifatida qaraladi hamda bu hodisalarning asosiy hal qiluvchi omili kompetensiyaga asoslangan yondashuvni amalga oshirishga qaratilgan zamonaviy kasbiy ta’limdir. Kasbhunar ta’limi jarayonida ijtimoiy va shaxsiy kompetensiyalarni rivojlantirish bitiruvchini dinamik kasbiy muhitda moslashuvchan yo‘nalishga (kasbni, kasbiy mavqeini, lavozimini o‘zgartirishga tayyorligi va qobiliyati) tayyorligi va qobiliyatiga ega bo‘lishiga olib keladi deb ta’kidlanadi.

Moslashuv ya’ni adaptatsiya tushunchasi (lotincha adaptation-moslashish) nemis fiziologi X.Aubert tomonidan 1865-yil a’zolarining tashqi muhit o‘zgarishlariga moslashishini tavsiflash uchun qo‘llanilgan. XX asrning o‘rtalaridagina moslashuv atamasi tibbiyot, kibernetika, psixologiya va boshqa fanlarda qo‘llandi va hozirda umumilmiy tavsifga egadir. Moslashuv hodisasining ko‘plab ta’riflari mavjud: moslashuv - jonli sistemalarning tashqi muhit bilan munosabatida sodir bo‘ladigan moslashuv jarayoni adaptogenezning ma’lum natijasi sifatida keltirilgan. Moslashuv - tabiat yoki jamiyat hayotida, insonning ma’naviy-ruhiy olamida kechadigan o‘ziga xos jarayon bo‘lib,

biron-bir muhit yoki sharoitga, yangilikka moslashuv degan ma'noni bildiradi. Moslashuv – organizmning mavjud sharoitlarga muvafaqqiyatli javob qaytara olishidir. Moslashuvning biologik, fiziologik va ijtimoiy-psixologik turlari mavjud. Biologik moslashuv tushunchasi negizida hayvonot va o'simlik turlarining tashqi muhitning aniq mavjud sharoitlariga morfofiziologik ko'nikishi tushuniladi. Fiziologik moslashuvda o'zida asosida organizmning atrof-muhit o'zgarishlariga moslashishga qodirligi turadigan fiziologik reaksiyalar yig'indisi tushuniladi. Ijtimoiy-psixologik moslashuv shaxsning ijtimoiy muhitda o'z o'rnini topa olishiga qodirligi sifatida tushuniladi.

Xulosa qilsak, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar kasbiy faoliyatini shakllantirishning eng muhim tomoni, shaxsni tanlagan kasbiga va mehnat faoliyatiga bog'liqligini asoslab, unda maqsadlar tizimini, ehtiyojlar va motivlar bilan uyg'unlashishi ko'rsatib berishimiz lozim.

Adabiyotlar:

1. Кормильцева М. В. Социально-личностные компетенции студентов как фактор развития их профессиональной мобильности : дис. – 2009.
2. Lehtinen, E., Hakkarainen, K., & Lipponen, L. (2016). Exploring innovative learning environments. *Educational Research and Innovation*, 4(2), 67-82.
3. Eyler, J. (2009). The Power of Experiential Education. *Liberal Education*, 95(4), 24-31.
4. Robles, M. M. (2012). Executive Perceptions of the Top 10 Soft Skills Needed in Today's Workplace. *Business Communication Quarterly*, 75(4), 453-465.
5. Janbayeva M.S "Innovatsion jamiyat sharoitida zamonaviy o'qituvchilarga bo'lgan ehtiyojlar" Muqallim ham uzliksiz bilimlendiriy <https://lib.cspi.uz/index.php?newsid=8093> 130-132 b
6. Janbayeva M.S Development of the national etiquette culture of future teachers based on a synergistic approach *Diversity Research: Journal of Analysis and Trends* Xalqaro ilmiy jurnal <https://academiaone.org/index.php/2/article/view/75/65> 5-7 b